

KOVÁCS ESZTER

A jezsuita rend Csehországból való elűzését értékelő iratok 1618–1619-ből

Az 1618-as rendi felkelés mindig központi szerepet kapott a Csehország történetéről szóló könyvekben. A felkelés okaival kapcsolatban igen sokféle vélemény fogalmazódott meg, általában egyetértve abban, hogy a háttérben nem pusztán vallási okok álltak, hanem a Habsburgok teljes csehországi politikája hozzájárult a történetekhez. A rendi felkelés Prágából indult 1618. május 23-án, mikor egy protestáns nemesekből álló bizottság a császári helytartóktól, Vilém Slavatától és Jaroslav Martinictól próbálta kikényszeríteni a rendi sérelmek orvoslását. A velük való tárgyalás nem vezetett eredményre, ezért a két helytartót írnokukkal együtt, egy rögtönzött bírósági tárgyalás után kidobták az ablakon. Ez volt a harmadik prágai defenesztráció, ami egy hosszú és egész Európára kiterjedő háború kezdetét jelentette.¹

A cseh jezsuiták helyzete a felkelés alatt

A defenesztráció délelőtt tizenegy óra tájban történt, dél körül már mindenütt csapatokba verődtek a polgárok. Mathias Thurn, a felkelés vezetője beszélt a néphez, és megígérte, hogy a két helytartóhoz hasonlóan mindenki bűnhődni fog, akinek köze volt a protestánsok elnyomásához. Beszédében külön kiemelte, hogy a jezsuitákat meg kell büntetni.² Délután négykor váratlanul a prágai kollégiumba megérkezett a Gregorius Rumer, a jezsuita rend magyarországi származású ausztriai tartományfőnöke, aki, miután értesült az eseményekről, úgy döntött, hogy a városban marad.³ Nyolc órára tárgyalásra hívta a rendek képviselőit, ők azonban ettől

¹ WEDGWOOD, C. Veronica: *The thirty years war*. London, 1969. 78.

² KROESS, Alois: *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. I*. Wien, 1927. 918.

³ Gregorius Rumer (1570 Báhony–1627 Brünn) Korának elismert teológusa, a szentírásban szakértője, 1618–1623-ig az ausztriai, majd a cseh rendtartomány önállósulása után Bohemia provincia tartományfőnöke. (FECHTNEROVÁ, Anna: *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum*. Pragae, 1993. 325.) Egy temetési beszéde maradt ránk, amit II. Ferdinánd édesanyjának temetésén mondott el. (*Parentalia Serenissimae Principi ac Dominae, D. Mariae, Archiduci Austriae Graeci*, 1608.) Ezen kívül leveleit ismerjük. Valószínűleg részt vett a magyar bibliafordításban is. (a témáról bővebben: LUKÁCS László: *Újabb adatok Káldi bibliafordításának történetéhez*. = Káldi György Társaság Civitas Dei évkönyve (1.) 1956.)

elzárkóztak. Ezután a tartományfőnök tizenkét társát világi ruhában elküldte a kollégiumból, hogy hírt vigyenek a többi rendházba a prágai eseményekről.⁴ A kollégium diákjait is hazaküldték. Közben a botokkal és fáklyákkal felfegyverzett tömeg a jezsuita kollégiumhoz vonult, de Václav Budovec z Budova közbelépésének köszönhetően nem történtek atrocitások.⁵ A jezsuiták katolikus nemesektől próbáltak segítséget kérni, de ekkor már ezek a nemesek sem voltak abban a helyzetben, hogy segíteni tudtak volna, ezért látva, hogy nincs más megoldás, Mathias Thurnhoz fordultak, de visszautasította segélykérésüket.⁶

Május 25-én a rendek egy harminctagú direktóriumot bízta meg az irányítással. Ezen a napon a tartományfőnök Gregorius Rumer álruhában néhány társával együtt elhagyta a kollégiumot, és Chomutovba ment.⁷ A kollégiumban maradó harminc jezsuitát a direktórium június 1-jén levélben felszólította, hogy hagyják el a Cseh Királyság területét. Száműzetésüket azzal indokolta, hogy ők szítottak vizzályt Csehország lakosai közt, valamint a cseh nép ellen fordították a katolikus nemeseket és az udvart. Egy hetet adtak nekik, hogy felkészüljenek az útra.⁸ Közben a tartományfőnök, Gregorius Rumer június 2-án visszatért Chomutovból Prágába, de miután értesült az eseményekről, úgy döntött, hogy nem megy be a városba. Követek útján arra utasította a rektort, hogy társaival együtt készüljenek fel arra, hogy valószínűleg el kell hagyniuk a kollégiumot, majd tovább utazott.⁹ A rektor még próbált egyezkedni a rendekkel, de a megbékélésre nem volt esély. Június 7-én a direktórium ismét távozásra szólította fel a jezsuitákat, és komoly büntetéseket helyezett kilátásba, ha ellenszegülnének.¹⁰ Ekkor elhagyták Prágát, rendházukat a felkelők elfoglalták.

A vidéki városokat csak később érte el a felkelés. Český Krumlovban június 6-án hirdették ki a direktórium határozatát. Mivel már korábban értesültek a felkelésről, fontosabb irataikat és értékeiket már előbb Passauba szállították.¹¹ Június 7-én a jezsuiták eladták az addig begyűjtött terményeiket és borukat, hogy legyen pénzük az útra, majd másnap elhagyták a várost. Távozásuk után a katonaság és a város lakosai a rendházat feldúlták és kirabolták.¹² Jindřichův Hradecből már június 6-án kiköltöztek. Chomutovból néhány jezsuita még a dekrétum kihirdetése előtt elmenekült a tartományfőnök parancsára, a közzététel után a többiek is elhagyták a rendházat, amit a lakosság rögtön utána feldúlt. Legnagyobb kárt Kladszkóban okozott

⁴ KROESS: *i. m.* (2. jegyzet) I. 918–919.

⁵ SCHMIDL, Johannes: *Historia Societatis Iesu provinciae Bohemiae. III.* Pragae, 1754. 98–99.

⁶ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 99.

⁷ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 103.

⁸ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 104–105.

⁹ KROESS: *i. m.* (2. jegyzet) I. 927.

¹⁰ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 108.

¹¹ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 115.

¹² BÍLEK, Václav Tomáš: *Dějiny Tovaryšstva Ježíšová a působení jeho vůbec v zemích království českého zvláště.* Praha, 1896. 420.

a feldühödött tömeg, amely június 13-án, miután értesült a direktórium határozatairól a jezsuita rendházhoz vonult, a jezsuitákat elűzte, a rendházat pedig nem csak kirabolta, hanem fel is gyújtotta.¹³ Morvaországban csak egy évvel később, 1619. május 8-án hirdették ki a jezsuiták kilitását tartalmazó dekrétumot. Brünnt május 11-én, Olmützöt 14-én hagyták el a jezsuiták.¹⁴ Az elűzött atyák külföldre menekültek, és ott várták ki a felkelés végét.

Protestáns vádiratok

A protestáns felkelők már 1618. május 25-én kiadtak német és cseh nyelven egy kis írást, hogy tudassák a világgal, miért fogtak fegyvert.¹⁵ Később lefordították latin és holland nyelvre,¹⁶ sőt még ebben az évben megjelent Debrecenben magyarul is.¹⁷ Ebben még nincs szó arról, hogy új királyt akarnának választani, sőt a törvényes császártól (II. Mátyás) várnak segítséget. Helyzetükért a szerző pontosabban meg nem nevezett „gonosz és nyughatatlan” egyházi és világi személyeket és a jezsuitákat teszi felelőssé. Azzal vádolja őket, hogy viszályt szítottak az uralkodó és a cseh nép között, és arra biztatták az uralkodót, hogy vegye semmibe elődje, II. Rudolf 1609-es felséglevelét,¹⁸ igyekeztek katolikus hitre téríteni a nemeseket, az irat szerzője szerint azért, hogy a protestánsoknak ne legyen megfelelő érdekképviselője.¹⁹

„[a jezsuitáknak] gondolatjok, szavok és cselekedetek mindenkor arra volt igazítva, hogy nem csak ő fölségét az mi királyunkat, hanem az egész országnak lakosait és minden rendit, kik az Úr Vacsorájával egészen élnek, az Római székeknek, úgy mint, idegen Fejedelemségnek igája alá hajtatnák csalárdul.”²⁰

¹³ BÍLEK: *i. m.* (12. jegyzet) 420–421.

¹⁴ BÍLEK: *i. m.* (12. jegyzet) 421.

¹⁵ *Apologia, oder eintschuldigungsschrift, aus was für undermeindlichen Erfachen alla drei Stände des löblichen Königreiches Bohaim sub utraque ein Defension werek anstellen müssen*, Praha, 1618, (Samuel Adam von Velešlavin nyomdájában jelent meg.)

¹⁶ KAVKA, František: *Bílá hora a české dějiny*. Praha, 1962. 102.

¹⁷ *Apologia, az az mentségre való iras tudni illik, micsoda el tavoztathatatlan okokból kenszeritettének Cseh országnak mind három statusi, kik az Ur vacsorajat mind az ket szín alatt veszik, magok oltalmaert hadat fogadni. Az pragai nemet nyelven (Velešzlavi Samuel által) nyomtatottot exemplarbol magyar nyelvre forditatot*. Debrecen, 1618., RMNy, 1153.

¹⁸ 1609. július 12-én Rudolf engedve a protestánsok követelésének felséglevelet adott ki, amelyben engedélyezte a protestánsok szabad vallásgyakorlását. Biztosította jogaikat a Károly Egyetemen, engedélyezte, hogy bárhol templomot építhessenek, megtiltotta, hogy a temetésnél különbséget tegyenek protestáns és katolikus közt, kimondta, hogy senkit nem lehet arra kényszeríteni, hogy váltsón váltson. Emellett azt is leszögezték, hogy a király nem hozhat olyan törvényeket, amelyek sértik a vallásszabadságot. (vö. BÍLEK: *i. m.* (12. jegyzet) 398–399.)

¹⁹ *Apologia, az az mentségre való irás...* (17. jegyzet) 1–4.

²⁰ *Apologia az az mentségre való irás...* (17. jegyzet) 1–2.

A továbbiakban olyan sérelmeket sorol fel, amelyekért egyértelműen az uralkodó a felelős. Ilyenek például, hogy a protestánsok nem kapnak a hivatalokban megfelelő képviselőt, így nem tudják jogaikat érvényesíteni, és a felséglevélben foglaltakat nem tartatják be.²¹ Központi helyet foglal el a panaszok közt a broumovi és hrobi templom esete, ami a szerző szerint egyértelműen bizonyítja, hogy a katolikus nemesek és egyházi személyek semmibe veszik II. Rudolf felséglevelét, és a királyt ezt elnézi, sőt támogatja.²² Ezután hosszasan bizonygatja, hogy mindent megtettek azért, hogy elkerüljék a fegyveres felkelést. Sérelmeik orvoslását a királytól várták, hiszen törvényekkel biztosított jogaikon esett csorba, ő azonban ezt megtagadta tőlük, a jogaikat biztosító dokumentumokat törvénytelennek minősítette.²³ A defenesztrációt jogosnak tartja, mivel a két helytartó rosszul látta el feladatát.

„És így mi ez helyütt elő számlált okoknak nehézségéből indítván ő közülük kettő ellen, tudniillik, Chlumi Kossumbergi Slavata Vilhelm ellen, Martiniczi Borzita Jaroslavu ellen, kit más névvel Smeczanzkinak hínak, úgy mint igazság és közönséges békesség háborgatók ellen, törvény szerint cselekedtünk. És mivel hogy az ő reájok bízott tisztben nem elég híven jártak el, az ő nagyságos dücsőségekkel, ő fölsége méltóságának megküsebbítésére és az ország békességének háborítására, gonoszul élvén, mindkettőt, egyetemben egy némünemű secretariussal, ő körülöttök hízelkedővel, az ki egyebekkel egyetemben az Prágai városokban sok visszavonásokat hintegetett, az ő publicatiójok után, tudniillik, az mineműveknek találtattak, az régi szokás szerint, az ablakról levetettük.”²⁴

Mindenkit, aki a pártjukat fogja a cseh nemzet ellenségének kell tekinteni. Ennek ellenére határozottan kijelenti, hogy a felkelés nem az uralkodó és nem is a katolikusok ellen irányul, sőt bíznak abban, hogy az uralkodó orvosolja sérelmeiket, és a katolikusok is igazat adnak nekik.

„...Nem oly igyekezettel pedig, mintha ő fölségével, az mi kegyelmes urunk királyunkkal, ellenkezzünk, egyebekben is *Sub una* az mi barátainknak kik békességben élnek, (az mennyiben velünk békességet akarnak tartani) semmi bántást nem szerzünk: ...

Annak okáért nem reménjük, hogy Császár urunk ő fölsége, úgy mint mi Királyunk és kegyelmes Urunk, mind ezeket különben magyarázza, avagy egyebeknek, kik felőlünk gonosz ítéletben vadnak, hitelt adjon.

Azt sem véljük, hogy az mi hazánk fiai *Sub una*, nekünk kedves barátaink azért, hogy az *assecuratoria* levélnek, végezésnek közönséges békességünknek háborgató ellenségét megbüntettük, ellenünk valamit indítsanak, sokkal inkább nem hiszünk, hogy valaki maga személyében avagy egyebek nevébe, titkon avagy nyilván ellenségesképpen, viselje magát ellenünk.”²⁵

²¹ *Apologia az az mentségre való írás...* (17. jegyzet) 5–7.

²² *Apologia az az mentségre való írás...* (17. jegyzet) 8–10.

²³ *Apologia az az mentségre való írás...* (17. jegyzet) 11–15.

²⁴ *Apologia az az mentségre való írás...* (17. jegyzet) 16–17.

²⁵ *Apologia az az mentségre való írás...* (17. jegyzet) 17–18.

Végezetül a felséglevél és más dokumentumok alapján 12 pontban felsorolja követeléseiket.²⁶

A magyar kiadás érdekessége, hogy az ismeretlen fordító a lap szélén megjelentette saját gondolatait a leírtakkal kapcsolatban. Ilyen megjegyzéseket találunk a lapok szélére nyomtatva:

„Szintén így bánnak mi velünk is, magyarokkal”,²⁷ „Halljad, magyar.”²⁸ Vajon jobb lenne ennél az magyarok gyűlésének vége.”²⁹ „Tanulj, magyar.”³⁰ „Köztünk is vadnak ilyen kölykök” [értsd: a pápa kutyakölykei, azaz a jezsuiták],³¹

– illetve néhány értelmező kiegészítés a felséglevélhez.

Ezek a megjegyzések egyértelműen az olvasó érzelmeire akarnak hatni, jelezve, hogy az ami Prágában történt, az nem a csehek belügye, hanem bármikor megtörténhet Magyarországon is. A magyar fordítás célja, hogy az olvasót a cseh felkelők mellé állítsa. Nem tudjuk, hogy ez a fordítás a prágaiak megbízásából készült (akik már ekkor szövetségeket kerestek a Habsburgok ellen), vagy esetleg a bethleni propaganda része volt.

A jezsuiták kiűzése és a prágai kollégium elfoglalása után rögtön kiadtak egy nyílt levelet, amelyet szétküldtek Csehország különböző részeire. A nyílt levél elsősorban azt hangoztatja, hogy a jezsuiták békétlenséget teremtettek az emberek közt, valamint a király és a népe közt. Bizonyítékul hozza fel más országok (Erdély, Magyarország, Anglia, Belgium, Franciaország) példáját, hogy nem csak a csehek ellenségesek a jezsuitákkal szemben, hanem más népek is. Továbbá azzal vádolja őket, hogy szembehelyezkedve a császárok akaratával figyelmen kívül hagyták Rudolf felséglevelét, végül megtiltja, hogy valaha még visszajöjjenek, és ha valaki visszahívná őket, a cseh nép ellenségének kell tekinteni.³²

1618-ban egy nagyobb terjedelmű protestáns védekező irat (ún. „Második Apologia”) is megjelent cseh és német nyelven. Később ezt is lefordították latin, olasz és francia nyelvre is.³³ Ez a kötet két részből áll. Az első részében leírja, hogy miért fogtak fegyvert Csehország protestáns rendjei, a másodikban cseh nyelven közli azokat a dokumentumokat, amelyekre az első részben hivatkozott.

²⁶ *Apologia az az mentségre való írás...* (17. jegyzet) 19–22.

²⁷ *Apologia az az mentségre való írás...* (17. jegyzet) 3. Az eredeti szövegben arról van szó, hogy a jezsuiták eretnekeknek nevezik a protestánsokat.

²⁸ *Apologia az az mentségre való írás ...* (17. jegyzet) 6. A megjegyzés arra utal, hogy az utraquisták templomait és egyházi birtokait is katolikusok felügyelték.

²⁹ *Apologia az az mentségre való írás ...* (17. jegyzet) 12. A királlyal való eredménytelen tárgyalásokkal kapcsolatban.

³⁰ *Apologia az az mentségre való írás ...* (17. jegyzet) 16. A szövegben a szerző erőszakos áttérítésekről ír.

³¹ ... mint Vilém Slavata, Jaroslav Martinic, az írnokuk és Pavel Míchna, a cseh kancellária titkára. *Apologia az az mentségre való írás...* (17. jegyzet) 13.

³² BÍLEK: *i. m.* (12. jegyzet) 417–420.

³³ KAVKA: *i. m.* (16. jegyzet) 1962. 103.

A felkelés előtörténetének elbeszélését a huszita időknél kezdi. Elmondása szerint Csehország lakosai kezdettől fogva két csoportra, egy szín alatt és két szín alatt áldozókra oszlottak.³⁴ A két szín alatt áldozók húszéves háborúskodással szereztek érvényt jogaiknak. Ennek jelképe a prágai Istenanya templom az Óvárosi téren, amelynek homlokzatán egy kehely és egy kard látható. Végül a „jó emlékezetű Zsigmond császár”, a katolikus papság és az egy szín alatt áldozók is elismerték a két szín alatt áldozók, vagyis az utraquisták szabad vallásgyakorláshoz való jogát.³⁵ Zsigmond után minden császár elfogadta, hogy a cseheknek joguk van két szín alatt áldozni, és ezért az utraquisták mindig hűséges alattvalóik voltak. Csehország vezető pozícióit mindig az „ősi cseh vallás” követői, az utraquisták töltötték be.³⁶

Ennek a békés kornak a jezsuita rend Csehországban való meglepedése vetett véget. A szerző fontosnak tartja kiemelni, hogy a jezsuiták a rendek engedélye nélkül költöztek be az Óvárosba, és hogy csak pár éve élnek itt, míg az utraquisták kétszáz éves múltra tekintenek vissza.³⁷ A jezsuitákat azzal vádolja, hogy semmibe vették a cseh nép ősi hagyományait, megtiltották a két szín alatti áldozást, erőszakkal kényszerítették az embereket arra, hogy elhagyják az ősi cseh vallást, sokakat börtönbe is juttattak.³⁸ Legnagyobb bűnökként azt rója fel, hogy szembe fordították a cseh népet a cseh királlyal.

Innentől kezdve pontosan felsorolja azokat a dokumentumokat, amelyeket a Habsburg uralkodók kiadtak a cseh protestánsok szabad vallásgyakorlásának biztosítása érdekében. Arról is beszámol, hogy az ezekben foglaltakat nem tartották be. Tehát nem az utraquisták fordultak szembe először a királlyal, hanem az egy szín alatt áldozók (katolikusok), és főleg a jezsuiták, mikor semmibe vették a király rendeleteit.³⁹ 1609-ben II. Rudolf felséglevelet adott ki, amely védte az utraquisták jogait. A jezsuiták mindent megtettek, hogy ebben megakadályozzák, mivel (az apológia szerzője szerint) megegyezés helyett az erőszakos eszközökben bíztak.⁴⁰ A jezsuiták a felséglevél kibocsátása után sem akarták elfogadni, hogy a császár szabad vallásgyakorlást akar biztosítani az utraquistáknak. Mivel a pápa nem erősítette meg, Rudolf felséglevelét betyár-felsőlevélnek⁴¹ nevezték, az utraquistákat pedig eretneknek. Itt újra előkerül az a gondolat, amely gyakran visszatér a cseh protestáns apológiákban, hogy a jezsuiták elsősorban a császárt sértették meg magatartásukkal, és csak másodsorban a protestáns rendeket.

³⁴ Később sem említi, hogy a felekezetek közt más kérdésben is véleménykülönbség lett volna, mint a két szín alatt áldozás kérdésében.

³⁵ *Druhá Apologie, stawůw králowstvi českého tělo a krev Pána Ježíse Krista pod oboji příjímajících*, Praha, 1618. 3–5.

³⁶ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 7.

³⁷ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 6.

³⁸ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 8.

³⁹ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 9–2.

⁴⁰ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 13–14.

⁴¹ „Lotrovský Majestát” *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 29.

Ezt követően felsorol sok konkrét helyi esetet, amikor az utraquisták törvény által biztosított jogait a katolikus papok, szerzetesek, kiemelten a jezsuiták semmibe vették. Bár konkrét esetekről ír, mindig ugyanazok a tipikus sérelmek kerülnek elő. Pokol tüzével fenyegették az egyszerű embereket, hogy áttérjenek a katolikus hitre, elégették az eretnek könyveket,⁴² bezáratták a protestáns templomokat, és megfenyegették az embereket, hogy otthon se merjenek istentiszteletet tartani, vagy utraquista énekeket énekelni, akadályozták a vegyes házasságokat.⁴³ Nagy hatással voltak a vezető rétegekre, így elérték, hogy sok városban csak az egy szín alatt áldozókat engedték letelepedni, nem fizették ki a járandóságukat a két szín alatt áldoztató papoknak, sokakat börtönbe is zártak,⁴⁴ nem engedték a protestánsokat a temetőbe, vagy a templomok kriptájába eltemetni.⁴⁵ Hosszasan ecseteli a broumovi és a hrobi templom esetét, amelyeket bezárattak, mert egyházi birtokon épültek.⁴⁶

A defenesztrációt a bibliai Jezabel királynő halálával állítja párhuzamba. Az ablakon kidobott helytartók a cseh nép és az igaz hit ellenségei voltak, ezért ugyanazzal a halállal kellett volna meghalniuk, mint Jezabel királynőnek, aki a választott népek, és az egyistenhitnek volt az ellensége.⁴⁷ A helytartókon kívül a cseh nép többi ellensége is megbűnhődött, és mindazok, akik szembeszálltak II. Rudolf akaratával. Itt elsősorban a jezsuitákra gondol, akiknek Csehországból való kiltetését a cseh nép diadalának tartja.⁴⁸

Befejezésül a defenesztráció utáni eseményekről számol be. A jezsuitákat elűzték Csehországból mint a cseh nép ellenségeit. A pápa ezért kiközösítette őket, de a szerző szerint a pápa nem rendelkezik semmilyen hatalommal a protestáns cseh rendek felett.⁴⁹ Azt is leírja, hogy nem akartak szembefordulni a császárral, de mivel hadsereget gyűjtenek ellenük, nekik is fegyverkezniük kell saját biztonságuk miatt.⁵⁰

⁴² *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 29. A könyvégetés gyakorlatát nem csak a jezsuiták alkalmazták, hanem a protestánsok is. Comenius maga is óv attól, hogy pogányok munkáit olvassák a fiatalok, és példaként állítja eléjük a pogány könyveiket elégető evezusiakat. (ApCsel. 19, 19) Vö. COMENIUS, Johannes Amos: *Didactica Magna*. Pécs, 2002. 229.

⁴³ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 30.

⁴⁴ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 34–35.

⁴⁵ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 36.

⁴⁶ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 56–58. Broumovban a bencés apátság területén építettek evangélikus templomot, Hrobban az olműtzi érsekség területén. Ez utóbbi helyen az érsekség tulajdonát képező erdőből hordták az építkezéshez a fát. A protestánsok Rudolf felséglevelére hivatkozva építették a templomokat, mely szerint a tulajdonos vallásától függetlenül a területen lakóknak joguk van szabadon megválasztani és gyakorolni vallásukat. (Vö. KAVKA, František: *Bílá Hora a české dějiny*. Praha, 2003. 122.)

⁴⁷ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 68. Az ószövetségi Izrael, és a cseh nép sorsának párhuzamba állítása gyakori volt a korabeli cseh protestáns irodalomban.

⁴⁸ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 85.

⁴⁹ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 92.

⁵⁰ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 106–107.

A második részben először azokat a dokumentumokat közli cseh nyelven, amelyek bizonyítják, hogy a cseh uralkodók az utraquistáknak szabad vallásgyakorláshoz való jogát kezdettől fogva (huszita kortól) elismerték. Zsigmondtól kezdve felsorolja a császárok kiváltságleveleit, a koronázáskor tett esküket, a rendi gyűlések határozatait, a protestánsok panaszleveleit és az összes fontosabb ide vonatkozó forrást. Ezt követően azok a dokumentumok következnek, amelyek alátámasztják az első részben felhozott vádakat.

A dokumentumok közt több jezsuita vonatkozású irat is van. Az első ilyen Adam Tanner *Apológiájából* néhány mondat, ahol a szerző azt állítja, hogy Rudolf császártól a felséglevelet erőszakkal csikarták ki a protestánsok.⁵¹ A következő egy részlet Andreas Neupaur német jezsuita prédikációjából, amelyben az áll, Rudolf felséglevelben foglaltak nem jelentenek királyi parancsot, csak engedményeket, és nem minden jó és helyes, amit a császár megenged, vagy eltűr.⁵² Ezzel a dokumentummal az utraquisták azt akarták bizonyítani, hogy a jezsuiták viselkedésükkel nemcsak őket, hanem a császárt is megsértették. Ide tartozik Kladsko városának panasa a jezsuiták ellen, miszerint a jezsuiták nem veszik figyelembe ősi kiváltságaikat, pedig nem régóta élnek a városban.⁵³

Az első részben néhány jezsuitát személy szerint is felelőssé tett a protestánsok elnyomásáért. Közéjük tartozik a már említett Andreas Neupaur, Ferdinánd Kolovrat és Gregorius Rumer tartományfőnök. Az ő írásaikból is idéz néhány olyan részletet, amelyeket a protestánsok felháborítónak találtak. Ferdinánd Kolovrat 1618-ban megjelent könyvéből kiemeli azokat a részeket, amelyekben Luthert csalónak, hazugnak, eretneknek, tanítását ördögtől valónak, a német Bibliát csalárd írásnak nevezi.⁵⁴ Közli Gregorius Rumer levelét, amelyet 1618. június 19-én, már Prágából elűzve írt Vilhelm Lamormaini gráci rektornak. Ebben helyesli a csehek elleni katonai fellépést, és azt írja, hogy a felkelés lehetőséget nyújt arra, hogy a csehek azon kiváltságait, amelyek a protestánsoknak kedveztek, köztük Rudolf felséglevelét eltöröljék.⁵⁵ Ez után következik Nicolaus Lanoy levele II. Rudolf császárhoz, amelyben nagyon sötét képet fest a csehországi katolikusok helyzetéről, leírja, hogy a lakosság többsége valamely protestáns felekezethez tartozik, és a katolikusok, mivel kisebbségben vannak, nem tudják eredményesen képviselni érdekeiket, arra kéri a császárt, vegye pártfogásába a királyi városok katolikusait, és hozzon olyan rendeleteket, ami a katolikusokat juttatja kedvezőbb helyzetbe.⁵⁶

A jezsuiták kiűzése után nem sokkal a császár felszólította rendeket, indokolják meg, milyen jogon üznek el egy olyan szerzetesrendet, amely királyi engedéllyel működik. A direktorok ezért 1618. augusztus 28-án újabb dokumentumot állí-

⁵¹ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) No. 30.

⁵² *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) No. 43.

⁵³ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) No. 56.

⁵⁴ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) No. 111.

⁵⁵ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) No.112. cseh nyelven: *RMK* III. 7550; német nyelven: *RMK* III. 7554, 7555

⁵⁶ *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) No.113.

tottak ki, amelyben válaszul a császár számon kérő levelére tételesen összegyűjtötték a jezsuiták ellen felhozott vádakat.⁵⁷ A császárok akaratával szembeszállva a protestánsok ellen hangolták a katolikusokat, eretneknek nevezték a két szín alatt áldozókat, Rudolf felséglevelét nem fogadták el, mert a pápa nem erősítette meg, a császári udvarban rossz hírért keltették Csehországnak, és a rendek engedélye nélkül telepedtek le Prágában. Azt is felrója nekik, hogy azért alapítottak egyetemet Prágában, hogy a IV. Károly által alapított egyetemet eltörölhessék, hiszen egy városban nem lehet két egyetem. Felemlegeti Ferdinánd Kolovrat prédikációját és Gregorius Rumer levelét. Lényegében ugyanazokat a vádakat hozza fel a jezsuita rend ellen, mint a korábbi iratok.⁵⁸

Katolikus válaszok

Ezek voltak a protestánsok érvei a jezsuiták kitiltása mellett. Ezzel szemben valamennyi katolikus védőirat azon az állásponton volt, hogy a rendet a törvényes uralkodók hívták Csehországba, ők látták el a működéshez szükséges anyagi juttatásokkal, birtokokkal, a jezsuita iskolák és rendházak a cseh királyok engedélyével és támogatásával működtek, ezért a rendeknek nem volt joguk elkobozni tulajdonukat, sem felülbírálni a császár azon döntését, amely biztosította a jezsuiták jogait Csehországban. Legismertebb közülük Adam Tanner *Apologia pro Societate Iesu* című könyve, amelyben a június 9-én kiadott nyílt levél vádjaira reagál. Ennek szövegét Johannes Schmidl teljes terjedelmében közölte,⁵⁹ Tomáš Václav Bílek pedig cseh nyelvre fordította.⁶⁰

A könyv elején leírja, hogy a jezsuita rendet nagy méltánytalanság érte Csehországban. Vagyonukat elvették, őket elűzték, és hamis vádakkal illették. Konkrétan a június 9-én kiadott dekrétum vádpontjait említi.⁶¹ A következő fejezetben arról ír, hogy a rendeknek nem volt joguk a király nélkül, és a király akarata ellenére ilyen dekrétumot kiadni, mert a rendek csak a királlyal együtt gyakorolhatják a hatalmat, a király távollétében pedig a helytartókkal közösen. Ezt a dekrétumot viszont a király tudta nélkül állították ki, így nem csak jogtalan, de érvénytelen is.⁶² Ezt követően a leggyakrabban emlegetett vádpontra tér rá, nevezetesen arra, hogy a jezsuiták mindenütt békétlenséget szítanak, míg Csehországba érkezésük előtt az emberek békességben éltek. Erre Tanner Jézus és az apostolok példáját hozza fel. Jézus tanítása sokakat megbotráncoztatott, és éppen ezért sok vitát

⁵⁷ BÍLEK: *i. m.* (12. jegyzet) 427–428.

⁵⁸ BÍLEK: *i. m.* (12. jegyzet) 428–429.

⁵⁹ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 132–142.

⁶⁰ BÍLEK: *i. m.* (12. jegyzet) 431–473.

⁶¹ TANNER, Adam: *Apologia ab uno Societate Iesu composita, pro eadem Societate ex Bohemiae Regno ab eiusdem Regni statibus religionis sub utraque publico decreto immerito proscripta*, 1619. Viennae, 1–10.

⁶² TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 13–18.

szült, de Jézus célja sem az volt, hogy a közösség nyugalomát megőrizze, hanem hogy minél több embert elvezessen az igazság ismeretére. Az evangéliumokban is több helyen szerepel, hogy nem a béke és a nyugalom a legfőbb érték.⁶³ Aki Isten igéjét hirdeti, az gyakran kénytelen viszályt szítani, mert nem mindenki fogadja el az igazságot. Erre Szent Pált hozza fel példának. Tanításán sokan felháborodtak, sokan elutasították, ami vitákat eredményezett azokkal, akik elfogadták, de ez nem jelenti azt, hogy Szent Pál rosszat tett volna.⁶⁴ A jezsuita rend feladata, hogy az emberekkel megismertesse az igaz hitet, megszabadítsa őket az eretnek tévelygésektől és megmutassa nekik az üdvösségre vezető utat. Ez azonban azzal jár, hogy ellentétbe kerülhetnek azokkal, akik nem fogadják el az igazságot.⁶⁵ Utána rövid áttekintést nyújt Csehország történetéről a huszita kortól kezdve, hogy bebizonyítsa, mindig a protestánsok miatt tört ki háború, mert állandóan lázadoztak a törvényes király és az igaz vallás ellen.⁶⁶ Azt is megjegyzi, hogy Rudolftól is erőszakkal csikarták ki a szabad vallásgyakorlást biztosító felséglevelet.⁶⁷

A következő fejezetben a rendek azon állítását cáfolja, miszerint a pápának Csehországban nincs semmiféle hatalma, a csehek nem kötelesek neki engedelmessé válni, és a jezsuiták csak azért állítják az ellenkezőjét, mert így tudják hatalmuk alatt tartani az embereket. Ezzel szemben Tanner azt állítja, hogy a római pápának joga van világi hatalmat gyakorolni minden olyan területen, ahol katolikusok élnek, így Csehországban is. Itt Roberto Bellarmino, Gregorio de Valentia és Francisco Suarez tanítására hivatkozik.⁶⁸ Idézi Máté evangéliumának az Egyház alapításáról szóló részét, hogy Péter és utódai közvetlen Jézus Krisztustól kapták hatalmukat, ami kiterjed minden keresztény emberre.⁶⁹ Ugyancsak felróják nekik a protestánsok, hogy eretneknek nevezik őket. Erre azt válaszolja, hogy az eretnek kifejezés azokat jelöli, akik a katolikus egyház tanításával ellenkező tanokat vallanak, tehát nem jogtalanul illetik őket ezzel a névvel.⁷⁰

Ezután arra a vádra válaszol, miszerint a jezsuiták a gyónás által uralni akarják az emberek lelkiismeretét. Tanner erre azt írja, hogy nekik kötelességük meghallgatni az emberek gyónását, és segíteni őket abban, hogy a bűnös szokásokat, téves hitbeli gondolataikat el tudják hagyni. Erre közvetlen Jézus Krisztustól kaptak megbízatást.⁷¹ Mikor az embereket próbálják megmenteni a téves tanoktól, csak

⁶³ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 21. Mt. 10, 34–38.

⁶⁴ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 20, 22.

⁶⁵ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 22.

⁶⁶ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 25–28.

⁶⁷ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 27.

⁶⁸ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 29.

⁶⁹ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 31. Mt. 16, 18–19.

⁷⁰ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 33–34.

⁷¹ Jn. 20, 23.

azt teszik, amit Jézus nekik megparancsolt.⁷² Mivel a lelkek üdvössége a tét, keményen kell fellépni a hitbeli tévedésekkel szemben.⁷³

Azzal is vádolják a jezsuitákat, hogy világi javakat gyűjtenek. Tanner ezzel kapcsolatban azt mondja, hogy mind az öt csehországi kollégium kegyes adományokból jött létre, és minden jövedelmüket iskoláik fenntartására és a missziókra költik.⁷⁴ A június 9-i dekrétum azt is említi, hogy más országokból is kiűzték a jezsuita rendet, nem csak Csehországból. Válaszul Tanner sorra veszi a dekrétumban említett országokat. Franciaországban tényleg sokat szenvedett a jezsuita rend az utóbbi időben, de azóta a helyzet megváltozott, elismerték, hogy korábban ártatlanul szenvedtek üldöztetést a jezsuiták, és kárpótolták őket.⁷⁵ Angliában nagyon sok jezsuita halt meg a hitéért. Ez azonban nem a rend szégyene, sőt inkább dicsősége, hogy üldöztetések közepette is kitartottak az igaz hit mellett.⁷⁶ Magyarországon és Erdélyben a lakosság nem csak a jezsuitákkal viselkedett ellenségesen, hanem minden katolikussal, főleg a papokkal és szerzetesekkel.⁷⁷ Velencéből a pápa parancsára távoztak.⁷⁸ Belgiumban hamis vádak miatt szenvedtek.⁷⁹

Végül az utolsó fejezetben II. Rudolf 1609-es felségleveléről ír, melyben szabad vallásgyakorlást biztosít a protestánsoknak. Mindenekelőtt leszögezi, hogy ebből egyetlen jezsuita kollégium sem kapott példányt.⁸⁰ II. Rudolf jó katolikus uralkodó volt, valószínűleg maga sem értett egyet a felséglevelével, csak az ultrquisták erőszakkal kiharcolták.⁸¹ Erről már korábbi fejezetekben is írt, az ún. „Második Apologia” is ezeket a részeket idézi.⁸² Újra említi, hogy sok vád érte a jezsuita rendet azért, amiért a császárok hallgattak a tanácsaikra. Itt történelmi példákon keresztül bizonyítja, hogy az igazán nagy uralkodók mindig kikérték bölcs egyházi emberek véleményét fontosabb döntések előtt. A császár ugyanis az egyházban van, és nem az egyház fölött.⁸³

Adam Tanner *Apológiája* mellett sok más hasonló szemléletű írás is napvilágot látott. Érdemes közülük kiemelni Vilém Slavata apológiáját, amely nyomtatásban nem jelent meg, de rövid összefoglalását Johannes Schmidl közli a jezsuita rend történetéről írott könyvének harmadik kötetében.⁸⁴ Ez az írás az augusztus

⁷² TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 40.

⁷³ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 40–42.

⁷⁴ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 42–43.

⁷⁵ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 48.

⁷⁶ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 50–51.

⁷⁷ „Sed nec ex Hungaria et Transylvania aliud, quam verae fidei ac Catholicae Religionis odium, non jesuitas magis, quam caeteros etiam Ecclesiasticos universos fecit extorres;” TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 51.

⁷⁸ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 51–52.

⁷⁹ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 52.

⁸⁰ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 54.

⁸¹ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 55–56.

⁸² *Druhá Apologie*, (35. jegyzet) 106–107.

⁸³ TANNER: *i. m.* (61. jegyzet) 60–61.

⁸⁴ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 141.

28-ai dokumentum vádpontjait veszi sorra, pontról pontra haladva mindegyikre válaszol. Így az 1591-es chomutovi felkeléssel is foglalkozik, és elutasítja azt a vádat, hogy a jezsuitákat komoly felelősség terhelné miatta.⁸⁵ Ferdinánd Kolovrat prédikációjával kapcsolatban azt írja, hogy a katolikus egyház, a teológusok és a zsinatok mind elítélték Luther tanítását, nem csak a jezsuiták támadják tanait.⁸⁶ Kitér Gregorius Rumer levelére is.⁸⁷ Felhívja a figyelmet arra, hogy a levél több pontatlanságot tartalmaz, pl. Rumer ekkor nem volt a passauai kollégium rektora. Másrészt azt hangsúlyozza, hogy először az utraquisták fogtak fegyvert a katolikusok ellen, nem vádolhatnak senki mást azzal, hogy vizzályt szított. Az utraquisták azzal is vádolták a jezsuitákat, hogy tönkre akarják tenni IV. Károly egyetemét, ezért alapítottak új egyetemet Prágában. Slavata válasza erre az volt, hogy az egyetem mindig katolikus egyetem volt, csak az utraquisták jogtalanul kiszámították.⁸⁸ Nicolaus Lanoy-t is védelmébe veszi, majd röviden cáfolja a prágai jezsuiták erkölceit érintő vádakat.⁸⁹ A többi vádpont ugyanaz, mint amiket már Adam Tanner is tárgyalt. Slavata Tanneréhez hasonló választ ad rájuk.

A protestáns és a katolikus apológiák közös vonása, hogy mindkét oldal igyekszik bizonygatni az uralkodó iránti lojalitását, és a másik oldalt felségsértőként beállítani. A felkelők kezdetben nem fordultak szembe a királlyal, ehhez még nem voltak elég erősek, ezért ellenségként a király rossz tanácsadóit, a jezsuitákat nevezték meg. Miért épp a jezsuita renddel szemben léptek fel ilyen keményen? Ennek okát valószínűleg abban kell keresni, hogy a 17. század elején a Cseh Korona tartományaiban a jezsuita rend volt az egyik legeredményesebb szerzetesrend. Csehországnak öt, Morvaországnak két városában voltak középfokú iskoláik, Prágában és Olmützben akadémiát is működtettek. A Habsburg uralkodók és a katolikus főnemesek jelentős mértékben támogatták missziós munkájukat, és rendkívüli sikereket értek el, így nem csoda, hogy a felkelők bennük látták a legnagyobb veszélyt. Nem szabad hallgatnunk arról, hogy a protestánsoknak a jezsuitákkal szemben valós sérelmeik voltak. A protestáns lakosság körében igen népszerűtlenné tette a katolikus hittérítőket, köztük a jezsuitákat, hogy a katolikus nemesek, és uralkodók úgy próbálták segíteni őket, hogy birtokaikon a protestánsok vallásgyakorlását korlátozták. A jezsuiták eleinte egyetértettek ezekkel a rendeletekkel, hiszen úgy gondolták, hogy azok, akik megmaradnak eretnokségükben, üdvösségüket veszélyeztetik. A lélek megmentése érdekében tartották megenge-

⁸⁵ Chomutovban 1591-ben lázadás tört ki, mert a jezsuiták birtokaikon megtiltották, hogy a nem katolikusok temetésén harangozzanak. A feldühödött tömeg elkergette a jezsuitákat, de a még ebben az évben visszatérhettek.

⁸⁶ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 143.

⁸⁷ Gregorius Rumert egykori diákja, Reinerus Reineccius is védelmébe vette. Híressé vált leveléhez írott előszavában nagyra méltatja egykori mesterét, különösen békétűrését, és hazugságnak nevezi az ellene felhozott vádakat. Vö. RUMER, Gregorius: *Tuba Pacis*. Romae, 1618. (előszó)

⁸⁸ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 144.

⁸⁹ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 150.

dettnek ezeket a módszereket, és később tapasztalataik tanították meg őket arra, hogy ezek nem eredményeznek tartós megtéréseket. Ugyanitt meg kell jegyezni, hogy a jezsuitákat is gyakran érték atrocitások a protestáns lakosság részéről.

A rendi felkelés nem tartott sokáig. 1620. november 8-án a Prága melletti Fehérhegyenél a császári csapatok megsemmisítő vereséget mértek a cseh rendek csapataira, a cseh tartományok meghódoltak II. Ferdinánd előtt. A fehérhegyi csata után a jezsuiták is visszatérhettek Csehországba, és folytathatták működésüket. Először Český Krumlovba költözhetek vissza, 1619 augusztusában. Buquoy tábornok katonái júniusban elfoglalták a várost, és a császár úgy intézkedett, hogy a jezsuiták minél előbb térjenek vissza, kapják vissza a korábbi javaikat, és folytassák munkájukat. Először a rektor költözött vissza Passauból öt társával, és nekiálltak a kollégium helyreállításához, hogy újra dolgozni tudjanak.⁹⁰ 1620 őszén, mikor Valentinus Coronius prágai rektor megtudta, hogy a császári csapatok Prága felé közelednek, engedélyt kért a tartományfőnöktől, hogy csatlakozhasson hozzájuk. Miután ezt megkapta, Ferdinánd katonáival együtt Csehországba ment, hogy győzelem esetén minél hamarabb visszatérhessen Prágába.⁹¹ A fehérhegyi győzelem után azonnal visszaköltöztek. November 23-án II. Ferdinánd nevében a Karel z Lichtenštejna rendeletet adott ki, miszerint a jezsuitáknak vissza kell kapniuk minden elkobzott javukat.⁹²

Prága után lassan újra benépesedtek a vidéki rendházak is. December 17-én két jezsuita visszatért Jindřichův Hradecbe, és megkezdték az iskola és a missziók újrászervezését.⁹³ Chomutovba, Brünnbe és Olmützbe 1621-ben költöztek vissza.⁹⁴ Egyedül a kladskói rendházat nem tudták birtokba venni a lakosság ellenállása miatt. A régi rendházakat felújították, és újakat is alapítottak. A jezsuita missziók az egész országra kiterjedtek. 1623-ban a cseh tartományok területén önálló provincia jött létre, amelynek első tartományfőnöke Gregorius Rumer lett.

A fehérhegyi csata után II. Ferdinánd rendeleteivel először csak akadályozta, később megtiltotta a protestánsok számára vallásuk gyakorlását, ami miatt a becslések szerint közel 30 000 család hagyta el az országot. A jezsuiták zavartalanul dolgozhattak (kivéve a svéd háborúk idején), munkájukhoz az uralkodótól és a katolikus nemesektől támogatást is kaptak, helyzetüket mégis igen megnehezítette, hogy a felkelés alatti protestáns propaganda hatására az emberek minden bajuk okát a jezsuitákban látták. A fehérhegyi csata után kialakult helyzetért is őket tették felelőssé, ezért a jezsuita misszionáriusok sokat szenvedtek a lakosság agresszív magatartása miatt. A protestáns apológiák szemlélete a mai napig hatással van a jezsuita rend 17. századi tevékenységének csehországi megítélésére.

⁹⁰ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 189–190.

⁹¹ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 233.

⁹² SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 246.

⁹³ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 249.

⁹⁴ SCHMIDL: *i. m.* (5. jegyzet) III. 253.

ESZTER KOVÁCS

Actes appréciatifs du bannissement des Jésuites de la Bohème en 1618–1619

Dans l'arrière-plan du soulèvement des États de Bohème de 1618 se trouvaient non seulement des causes religieuses, pourtant les sources contemporaines mettent l'accent aux questions confessionnelles. Puisque les insurgés au début ne voulaient pas faire front ouvertement à la dynastie, ils ont mis en cause des personnages et des groupes proches au souverain. Ils ont pris une attitude extrêmement hostile envers l'ordre des Jésuites. Au cours du soulèvement ils les ont banni d'abord de Prague, puis des autres villes de la Bohème aussi, leurs cloîtres et biens mobiliers ont été confisqués. Peu après l'éclatement du soulèvement sont parus les premiers actes protestants, qui communiquent au monde entier les causes de leur mouvement, et essayent de chercher des alliés à leur lutte. Un pareil imprimé est également paru en langue hongroise (*RMNy* 1153).

Les insurgés donnent des explications également au bannissement des Jésuites. Dans toutes les sources, le point d'accusation le plus important est d'avoir affronté le peuple de Bohème avec son souverain, et que d'autre part la manque de la liberté de religion des protestants soit également de leur responsabilité. L'opinion de l'ordre des Jésuites a été rédigé par Adam Tanner, qui a répondu un à un aux points d'accusations, accentuant que l'ordre avaient toujours travaillé pour le salut des âmes, ils ont mené leur activité pour le bien et non pas au préjudice du peuple de Bohème, ainsi leur bannissement du pays est totalement illégitime.